

KRIZA ILDIKÓ: A LEGENDABALLADA

EPIKAI-LÍRAI ALKOTÁSOK
AZ IRODALOM ÉS A FOLKLÓR HATÁRÁN

Az ún. köztes műfajok vizsgálata (legyen bár tárgyuk vallásos vagy világi) nem volt különösen népszerű sem a magyar irodalomtörténet-írásban, sem a magyar folklorisztikában. A 18. század előtti köztes műfajok, pl. a kéziratos énekköltészet legalább régiségével vonzotta a kutatókat; hiszen egy olyan időszakból hoztak hírt, amikor a magyar szépirodalom csak ritkán jelenhetett meg nyomtatásban, a szóhagyományban élő költéssel pedig senki sem foglalkozott.

Azonban a 18. század végétől a II. világháborúig tartó időszak „köztes” műfajai – melyek élőszóban vagy ponyvanyomtatványokban, esetleg mindkettőben – élték néha tiszavirág rövidegű, máskor azonban századokon át tartó életüket, kevésbé vonzotta a kutatókat. Esztétikai kvalitásuk ugyanis többnyire sem a közösségi, szóbeli műfajok legjobbjának, sem az egyéni irodalmi alkotások színvonalát nem éri el. Érdeklődést főleg mint forrás keltettek, ha egy-egy irodalmi vagy folklór-motívum előzményét, illetőleg közbeeső állomását keresték. Azt ugyanis mindig tudta az európai népköltészet-kutatás, hogy pl. a ballada történeti múltját kutatva, a nyomtatásnak és a szóhagyománynak egyaránt szerepe volt terjedésükben. Azonban a ponyvanyomtatványok vizsgálata nem látványos feladat; e dátum és hely nélkül, zugkiadóknál megjelent aprónyomtatványokból hiányzik az élőszóban való előadás egykori hangulata is. Ha tudjuk is, hogy nagy részüket vásárokon, búcsújárások alkalmából árulták, ma már nem érezzük döcögő rímeikből az egykori hangulatot: a lacipecsenyék illata, a búcsú tarkabarka forragsága, a friss zöltség és gyümölcs színe már mindörökre eltűnt és maradnak a botcsinálta rímek, a nehézkes stílus, a néha kideríthetetlen terjedés (hiszen pl. a vőfélykönyveket egymástól lopkodva jelentették meg különböző címek alatt egy és ugyanazon szöveggel, év és hely nélkül a kiadók). E köztes műfajok művelődéstörténeti forrásértékét ugyan senki nem vitatta, de ha lehetett, inkább „mutatósabb” témával foglalkoztak.

Azóta múltak az évek és az élőszóban és nyomtatásban egyaránt terjedő ponyvaballada kutatása jelenleg divatos téma. Ezzel foglalkozott pl. az 1981 júliusában Belgiumban tartott balladakonferencia is. (Anyaga megjelent *12de Internationale Volksballadentagung* címen Stefaan Top és Eddy Tielemans szerkesztésében, 1982-ben Brüsszelben). Itt az előadók különböző európai országok balladaanyagát vizsgálták a szóbeliség és nyomtatás kölcsönhatásában.

Kriza Ildikó 1982-ben megjelent könyve is ezzel a kérdéscsoporttal foglalkozik, de természetesen szűkítéssel, hiszen a teljes magyar anyag ilyesfajta vizsgálata évtizedeket vett volna igénybe. Így is éppen elég nagy feladatot vállalt. Az első ezek közül a már említett kérdés, a ponyvanyomtatványok és a szóbeliség viszonya. A második az újabban „legendaballadának” nevezett verses szövegcsoport műfaji definíciója. Hadd mondjam meg e kifejezést nem Kriza Ildikó kreálta, hanem mint írja „A legendaballadák tudományos feltárása, rendszerezése az európai balladakatalógus tervének összegezésekor vált sürgető feladattá. Az erre vonatkozó terveket, vitákat a balladakutató munkaközösség közzétette.” – (8. lap, 1./ jegyzet.)

Az első fejezet tehát műfajelméleti kérdésekkel foglalkozik. Itt rögtön az első oldalon igen nagy nehézségbe ütközik, amikor a *románc* fogalmát említi, és saját kutatási tárgyát így jelöli meg: „A románc jellegű alkotások közül elsősorban a vallásos tematikájukat elemeztem a későbbiekben.”

Csakhog, mint ezt a szerző nagyon is jól tudja, a románc meghatározása korántsem egyértelmű, szinte minden európai országban, sőt néha ezen túlmenően egyénileg is más és más értelemben használják ezt a kifejezést. (Ő maga is, a *Magyar Néprajzi Lexikonban* háromféle definíciót is említ).

Éppen ezért én sem kívánok itt most a „románc” szó körüli vitákba elmélyedni, hiszen ezzel félrevezetném az olvasót. A legendaballadák, mint Kriza Ildikó megállapítja „bibliai hősokról szóló epikus énekek, amelyek a személyek életét, vagy annak egyes epizódját verselik meg” . . . „Az idetartozó alkotásokról általános érvénnyel elmondható, hogy átmeneti alkotások az irodalom és a folklór között. Annyiban irodalmiak, amennyiben egységük, szerzőségük és írásbeliségük erre következtetni enged, illetőleg formai-stiláris tulajdonságuk erre utal. Megjelenésükben viszont hasonlóak a folklór alkotásokhoz, a közösség hagyományos énekanyagába beilleszkedtek, azokkal együtt funkcionáltak. A folklór aspektusú kutatásból következően a félnépi lírai alkotásokat elsősorban a népköltészet felől közelítettem meg.” (11–12.)

Szándékosan ismételttem meg Kriza Ildikó definícióját szó szerint, mert egyetértek vele abban, hogy e definíció nem egészen kielégítő. Ez a vallásos tárgyú, részint szóhagyományban, részint írásban megjelenő verses szövegcsoport ugyanis megjelenhet sokféle funkcióban: mint köszöntő ének, népi ima, ráolvasás is. Továbbá minél régebb és általánosabb a szóbeli hagyományozás, annál inkább csiszolódik a verses szöveg. Elmaradnak a tudálékos magyarázatok, javul a verselés, csiszolódik a stílus. Az általa vizsgált anyagból pl. a *Júlia szép leány* és a *Szálláskereső Jézus* már valódi népballadává vált, sőt kutatóink a régi stílusú balladák

közé sorolják ezeket. De ugyanezt mondhatjuk a Kriza Ildikó által csak érintett betyárballadákra is: a folklorizáció folyamata egyúttal az alkotás esztétikai értékének növekedését is jelentette.

A köszöntő versként, ráolvasásként, imaként használt, e csoportba tartozó szövegek is a szóhagyományban való továbbélés során egyszerűsödtek és csiszolódtak, mai ízlésünk szerint is szépnek találjuk őket, még akkor is, ha egyes formuláik szinte érthetlenné váltak. (Ezt mutatja pl. Erdélyi Zsuzsa köteteinek óriási közönségsikere is. Az általa publikált archaikus népi imádságok sok kiadást értek el, sőt másokat is arra buzdítottak, hogy foglalkozzanak ezzel a műfajjal.)

Nem mondhatjuk el ugyanezt azokról a ponyván megjelent nyomtatott, vallásos-epikus énekekről, amelyek nem folklorizálódtak ilyen mértékben és továbbra is magukon viselik a szerzők stiláris erőlködésének nyomát. Döcögős rímeik, a verselés gyatrasága ugyan enyhül, ha éneklik a legendaballadákat, de olvasmányként sok közülük bizony csak az ájtatos lelkek számára lehetett hatásos.

A vallásos tartalmú epikus énekek célja és élete nem teljesen azonos a világi tartalmú ponyvaballadákéval. A világi tartalmúak lehetőleg érdekes, borzalmas vagy politikai jellegű eseményt verseltek meg és a balladákat gyártók ügyeltek arra, hogy az elsősorban pénzkeresésre szánt énekek csattanósak, érdekesek, könnyen érthetőek legyenek. A legendaballadák jó része azonban más célt szolgált. Áhítatot kívántak teremteni, vallásos igények kielégítését szolgálták, esetleg vándorkoldusok repertoárjához tartoztak, akik a vallásos családoktól ezek segítségével reméltek némi adományt kicsikarni. Továbbá jó részük búcsújárás alkalmával jutott szerephez. A hosszú utat ugyanis ének segítségével igyekeztek érdekesebbé tenni, ünnepélyessé varázsolni és ezek az énekek szükségszerűen vallásos tárgyúak voltak, hogy a búcsújáráson részt vevők áhítatát fokozzák. Kriza Ildikó igen jó úton jár, amikor a múltban a kolduló szerzetesek fontos szerepére utal e műfaj terjedésében, a 19. században és századunk első felében pedig elsősorban a helyi vallásos egyletek, búcsújárások szerepét hangsúlyozza. Bár magam e csoporttal csak mint a szokásköltészet egy részével foglalkoztam, gyakran beleütköztem a szövegcsoporthoz, mint karácsonyi énekbe, vagy búcsúsok énekébe, vagy helyi, vallásos társulatok hagyományába. Különösen a laikus előéneklők törekedtek arra, hogy minél szélesebb repertoárral rendelkezzenek és ezeket a vallásos-epikus énekeket azután virrasztók alkalmával és más alkalmakkor is elővehették. A búcsújárások alkalmával a különböző csoportok előénekesei ki is cserélték repertoárjuk egyes darabjait, akár írott, illetőleg nyomtatott formában, akár szóban.

Kriza Ildikó megkísérli a magyar legendaballadák európai összefüggéseit is megközelíteni. Itt sajnálatosan kevés a spanyol–portugál, illetőleg olasz összehasonlító anyag, holott az ún. „románc” (és a vallásos tárgyú románc is) éppen ezeknél a katolikus népeknél roppant gazdag. Bizonyára objektív okai voltak, hogy éppen erre a területre nem térhetett ki a komparatív vizsgálatban, hiszen csak tisztelettel olvashatjuk gazdag irodalomjegyzékét, amely némi képet ad arról, hogy milyen óriási anyagot kellett a könyv megírásakor áttekintenie. Ha azonban a legendaballadát a románc egyik alfajának tekintjük, akkor nem lehet említés nélkül hagyni a románc „klasszikus” hazáját, akkor sem, ha esetleg ezeknek nincs közvetlen kapcsolata az újkori magyar legendaballadákkal.

A magyar legendaballadákat Kriza Ildikó a következő tárgyi csoportokra osztja: a) Epikus Mária-énekek, Mária-balladák, b) Jézus-énekek, c) különböző szentekkel foglalkozó legendaballadák. Könyvében csak az első két csoportot tárgyalja részletesen, a harmadik csoportra a VII. fejezetben utal. (A legendaballada jelentősége népköltészetünkben.)

A kötethez fűzött szövegpéldákat viszont két csoportra osztja: 1.) biblikus témájú legendaballadák, 2.) nem biblikus témájú legendaballadák.

Persze ez a csoportosítás, bár megkönnyíti az olvasó tájékozódását, nem igazítja még el az alkotás funkciójában. Az ugyanis bizonyos, hogy pl. a protestánsok, akik különösen kedvelték az ótestamentumi tárgyakat, többször megverselték pl. az özönvíz történetét, de nem tudom, hogy a kötetben közölt tréfás lakodalmi köszöntő, amely utal Noénak a bortermesztéssel kapcsolatos szerepére, valóban a legendaballadákhöz tartozik-e.

Teljesen meggyőzőek viszont a Mária-balladákról szóló fejezetek, amelyek valóban összetartozó csoportokat tárgyalnak. Pl: énekek Mária születéséről, az egyiptomi menekülésről, szálláskereső Mária, Mária menyegzője és halála, fiát kereső Mária. E tárgyakat a középkor óta verses és prózai formában, írásban és szóban nagyon sokszor feldolgozták, hogy a dramatizált változatokat ne is említsem. Hiszen sok esetben valószínű, hogy a misztériumjátékok is hozzájárultak egy-egy szövegcsoport terjedéséhez. Bonyolult apokrif szövegek jámbor továbbalkotás, az egyházi énekeskönyvek utánéneklése és még sok tényező együttessen hozta létre ezt a szóbelileg és ponyván is terjedő repertoárt.

Nagyon hálásak lehetünk Kriza Ildikónak, hogy e nehezen hozzáférhető és szinte vég nélküli területen végre rendet csinált és hozzáférhetővé tett egy olyan énekcsoportot, amelynek rendezését még senki nem kísérelte meg hazánkban. Sőt ő maga számos új gyűjtéssel gyarapította ismereteinket. Ugyanis a szóhagyományban élő magyar *próza*

legendaanyagot is bizony elhanyagolta a kutatás, éppen félnépi volta miatt. Pedig itt is van tennivaló bőven.

Örömmel fogadjuk hát ezt a monográfiát és várjuk folytatását, melyben a különböző szentek verses legendáit fogja részletesebben ismertetni, hiszen ilyen epikus ének is akad bőven, sőt ma is gyűjthető még. Úttörő szerepe van és talán mások érdeklődését is erre a nem látványos, de kultúrtörténetileg jelentős területre irányítja.

Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznem, hogy miután ezt az anyagot nagy munkával összerendezte, még további munkafázisokra is szükség lesz. A *Júlia szép leány* ballada és a *Betlehem kis falujában* . . . kezdetű köszöntő (amely nemcsak falun, hanem Budapesten is iskolai tananyag volt az 1920-as években) bár megfelelnek az alapdefiníciónak, mégsem tartoznak össze, ha stilisztikai-esztétikai szempontból közelítjük meg a kérdést. Felmerülhet az a probléma is, hogy a nem énekelt (hanem csak elmondott) alkotásokat ide számíthatjuk-e, hiszen a magyar népköltészet csak énekelt balladát ismer, „elszavalt” balladát csak az irodalom. (Itt még nem is szólok az „olvasásra szánt” vallásos tárgyú epikus-verses művekről).

Összefoglalóan még egy megjegyzés: az egyik nyelvterületről a másokra való átkerülés gyakran funkció- és műfajváltozást is hozott létre. Így pl. a *Mária álma* néven összefoglalható szövegcsoport a német nyelvterületeken valóban legendaballada; nálunk elsősorban laikus imaként jelentkezik. Az egyiptomi vándorlásról szóló szövegek gyakran eredetmagyarázattá váltak, amelyek egy vagy más növény vagy állat sajátosságait magyarázzák, a „jól viselkedő” növényeket és állatokat megjutalmazzák, a „rosszul viselkedőket” megbünteti Jézus. Így azután a legendaballadák általában didaktikus melléköngét is kaptak, ugyanúgy, mint a prózai legendák. Így ezeket verses eredetmondáknak is felfoghatjuk: erre jó példa a kötetben a Példatárban közölt 59 számú moldvai szöveg, mely a szombati napsütést magyarázza. (219–20.) Miután remélem, hogy Kríza Ildikó a jövőben is továbbkutatja ezt a területet, talán erre a jelenségre is érdemes részletesebben kitérni. (Akadémiai Kiadó, 1981.)

DÖMÖTÖR TEKLA